

- PEÑA, P. (1891). *Guía manual de las Islas Baleares con indicador comercial*. Palma: Librería de J. Tous Editor.
- Pequeña guía de Manacor e indicador comercial* (1897). Palma: Tipo-litografía de Amengual y Muntaner.
- ROSSELLÓ, R.; VAQUER, O. (1991). *Història de Manacor. El segle XVI*. Palma: Prens Universitaria.
- SANSÓ, S. (2018). *Manacor viu. Persones, poble i propietats (segles XVI-XX)*. Manacor: Purpurina Editorial.
- VARGAS PONCE, J. (1787). *Descripciones de las Islas Pithiusas y Baleares*. Madrid: Imprenta de la Viuda de Ibarra, Hijos y Compañía.
- WEYLER, F. (1862). *Historia orgánica de las fuerzas militares que han defendido a la isla de Mallorca desde su conquista en 1229 hasta nuestros días*. Palma: Imprenta de José Gelabert.
- WOOD, C. W. (1887). «Letters from Majorca». *The Argosy*, volum XLIV, p. 30-47.

Els inicis del turisme a Manacor (III). **Les belleses de les coves del Drac obrin Manacor al món**

Albert Carvajal Mesquida i Antoni Gomila Grimalt

Arribats a aquest punt, tenim els expedicionaris traslladats fins a Manacor i amb la seguretat de poder allotjar-se en una fonda de comoditat equiparable a la de qualsevol altra de Palma o d'una ciutat peninsular, i que, a més, els ofereix serveis complementaris per visitar allò que han vingut a veure: les coves d'Artà i del Drac.

Antoni Pascual i Maria Esperança Nicolau assenyalen que «amb l'arribada de la Il·lustració en primer lloc i del Romanticisme uns anys després, canvien els interessos envers la natura, i en conseqüència envers les coves. Aquestes passen a ésser un indret més per visitar, estudiar i, per què no, gaudir-ne. Tot això potenciat per l'aparició de grups amb interès científic. Durant la segona meitat del segle XIX, diferents personatges de renom a tot Europa viatjaren a les Balears, a la recerca de l'exotisme i el gaudi de la natura i el paisatge. En aquest "tour" un lloc ineludible eren les coves, especialment les d'Artà i les del Drac».

Pel que fa a les coves d'Artà (Capdepera), encara que n' existeixen referències que es remunten als segles XVII i XVIII, les exploracions més antigues semblen ser del 1806. L'any 1840 se'n documenta la primera descripció detallada i el 1862 l'escriptor Pere d'Alcàntara Penya en realitza l'aixecament topogràfic. Durant la segona meitat del segle XIX, la caverna va ser recorreguda per nombrosos viatgers espanyols i europeus. Les obres de condicionament començaren en aquells moments, i destaca la construcció d'una gran escala d'accés de pedra seca amb motiu de la visita que la reina Isabel II hi havia d'efectuar l'any 1860.

Cala Manacor cap al 1890.

Quant a les coves del Drac, no escapa a ningú que ja eren conegudes a nivell local des d'època antiga. De temps tan remots cal destacar la presència al seu interior d'un corredor ciclopi així com d'abundants fragments de ceràmica prehistòrica i islàmica, restes que testimonien l'ús de la cavitat com a amagatall i refugi temporal molt abans de la conquesta cristiana de 1229. Ja al segle XVI, conformaven un element geogràfic perfectament identificable, com ho prova la descripció que en fa el prevere manacorí Joan Binimelis l'any 1595 quan parla de Cala Manacor: «En la fi d'esta cala esta la Cova que diuen del Drac, tan nomenada, en tot semblant a la Cova de l'Ermita, del terme d'Arta». L'existència d'un grafit signat pel prevere manacorí Mn. Miquel Servera Riera el 17 de setembre de 1702 ens permet documentar que, aleshores, la cavitat era objecte d'exploracions pel simple plaer de contemplar-les.

Això no obstant, l'interès per explorar-les i visitar-les massivament no començaria fins als darrers anys de la dècada de 1870. A l'obra del matemàtic i

hidrògraf anglès John William Norie (1831), en parlar de Cala Manacor, es diu el següent:

Seven miles N.N.E.E. (N.E.) from Port Colon is Cala Manacor; between these are several small Coves, of no use to the Mariner, and fit only for boats to run into.

Afegeix que la cala era vigilada per una torre aixecada al seu punt occidental; que el terreny del seu voltant era molt baix i que l'entrada ofería un bon abríc malgrat que l'estretor i poca profunditat la feien només apta per a vaixells petits.

William Dood (1863) recull la seva estada a les coves d'Artà i no anomena les del Drac, tot i que passà unes hores a la nostra vila, de la qual res no li cridà l'atenció.

Pau Piferrer i Josep Maria Quadrado deixaren constància l'any 1888 de l'inici del procés urbanitzador de Cala Manacor i de les constants visites al lloc:

La frecuencia é indole de gentes de dentro y fuera del país que salvando distancias acuden allí diariamente como en romería. ¿Cuál es el motivo de los homenajes de propios y forasteros y aun de extraños turistas? No devoto santuario ni insigne monumento, sino un prodigio de la naturaleza, una de las doscientas cuevas que han hecho decir a un admirador entusiasta, 'que era Mallorca un amenísimo jardín sobre mármoreos palacios. Reina indisputable de todas es la de Artá, pero desde que hace veinte años es conocida y proclamada su segunda la del Drach con el realce de su magnífico nombre, ningún curioso prescinde de visitarla al paso antes o después que a la primada.

Els vint anys a què es refereixen tan insignes erudits ens porten a una data aproximada de 1868.

I és aquí on pot resultar cabdal analitzar un text publicat al diari filipí *La Oceania Española* el 18 de novembre de 1888 pel periodista i dramaturg espanyol Eloi Perillán i Buxó (1848-1889). Perillán va ser un aventurer romàntic que en algun moment entre 1865 i 1870 visità Mallorca i les coves d'Artà i Manacor, i es convertí així en un dels primers «turistes» a recórrer-les. Afirmava que, malgrat ser manco monumentals que altres cavitats europees i americanes, les mallorquines eren més poètiques i pintoresques ahora que oferien paisatges espectaculars difícils de veure en altres indrets. Precisament, durant l'estada a la gruta manacorina mantingué llargues converses amb el guia Llorenç Morey Caldentey, *Busco* (1844-1910), qui li explicà el seu descobriment:

El guía de las grutas es un inteligente mallorquín nombrado Lorenzo Morey, cuya biografía semeja capitulo de romántica novela. Lorenzo era albañil. En 1865 entró como de costumbre a buscar agua en la fuente que ahora ocupa el vestíbulo de las cuevas. Por distracción o por antojo, se aventuró a penetrar en una de las inexploradas naves de aquella mansión prodigiosa. Avanzó, agujoneado por la curiosidad, y temiendo extraviarse y sucumbir en aquel laberinto inmenso de perforaciones por las entrañas de la tierra, retrocedió maravillado, y trabajosamente pudo encontrar la salida. Confirió a su hermano Gaspar el descubrimiento de unas cuevas que bien podían rivalizar con las

de Artá, aunque no resultaban tan grandiosas ni tan altas de techumbre. Los dos hermanos repitieron sus viajes a la costa de Manacor y se arrojaron valerosamente a recorrer las grutas. A los pocos meses dominaban su plano, conocían sus curvas, sus túneles, sus revueltas y accidentes, y eran los prácticos oficiosos de la morada de millares de vespertillos que revoloteaban espantados cada vez que aquellos dos hombres les sorprendían en sus nidos tenebrosos.

Si donam per bo el que es descriu al text tendrem que les coves eren emprades pels manacorins que feien jorn a Cala Manacor per proveir-se d'aigua dolça i que foren explorades el 1865 pels germans Llorenç i Gaspar Morey Caldentey (1840-1894), els quals, conscients de les belleses que amagaven, es preocuparen de trescar les cavitats fins al punt de conèixer-les al detall. Quin paper jugaren en tot aquell procés els propietaris de la possessió de Son Moro, les terres on es localitzaven les coves? Ara mateix no ho sabem però ben segur que es limità a donar-hi lliure accés, com ben segur s'havia fet des de temps immemorials.

Però la seva popularitat i l'augment exponencial de visitants es visqué després d'un succés que hagués pogut acabar en tragèdia. Tradicionalment s'ha dit que l'11 d'abril de 1878 els excursionistes catalans Salvador Riu Font i Josep Llorens Riu, acompanyats pel manacorí Joan Jaume Ballester, es perderen en la foscor de la cova i romangueren extraviats desset hores, fins que finalment foren rescatats per un grup de manacorins encapçalat per Francesc Femenies, el propietari de la fonda on s'allotjaven els viatgers. El protocol de rescat que s'emprava aleshores era entrar a la cavitat amb torxes i sonant un corn perquè els extraviats poguessin acostar-s'hi. Josep Llorens Riu era membre de la Joventut Catalanista i de l'Associació Artística-Arqueològica Barcelonina, dedi-

Llorenç Morey Caldentey 'Busco' (1844-1910), primer guia oficial de les coves.

Salvador Riu Font.

cada a l'excursionisme anomenat medievalista i folklòric.

El ja citat Eloy Perillán recollí la següent versió de la història en boca del guia Llorenç Morey:

Un episodio que pudo tener triste desenlace dio renombre a las grutas del Drach, y fama de guía irremplazable en ellas al humilde albañil de Manacor. Dos viajeros catalanes que venían de visitar las cuevas de Artá, supieron que existían las del Drach y entraron en deseo de conocerlas. Brindándoles sus servicios como piloto en aquel mar de estalagmitas un obrero de la localidad, que había penetrado algunas veces hasta la mitad de las grutas, pero que no llegaba a ser lo que en Sudamérica se llama un boqueano y en nuestros puertos se dice un práctico verdadero. Confiados en el guía, los catalanes se atrevieron a hacer la excursión y asombrados al contemplar tantas maravillas de la naturaleza, doblaron rocas que parecían cabos, subieron a otras regiones que simulaban fortalezas guardadas por silfos y bajaron después a llanuras cuyo pavimento recordaba los más floridos vergeles. Aquello era seductor, divino y los viajeros no salían de su asombro. Pero tampoco podían ya salir de las cuevas porque el guía confesó que había perdido el rumbo y que su memoria estaba sumergida en un mar de confusiones. Diecisiete mortales horas pasaron allí los expedicionarios, caracoleando por aquellas galerías y tornando siempre al punto en que comenzaron sus torturas [...]. Pero hay una Providencia para muchos hombres temerarios como aquellos. El fondista de Manacor Sr. Femenías esperaba a los viajeros, sabía dónde habían ido y les echó de menos a la hora de cenar. ¿Se habrán perdido?, pensó: y en el acto dio parte a la autoridad. Ésta desplegó una actividad verdaderamente inusitada y sabiendo que Lorenzo Morey, el albañil, era el único que conocía al dedillo las cuevas del Drach, le ordenó que con una pareja de la Guardia Civil se trasladase a la gruta y sacase vivos o muertos a aquellos tres desgraciados. La población en masa se echó a la carretera, formando en ella animadísimos grupos. La noche cerró del todo, cundieron las noticias más extrañas y Lorenzo penetró en las cuevas acompañado de los dos guardias, que llevaban sendos faroles colgados de sus fusiles. -Si estos hombres están dentro- dijo

Joan Jaume Ballester.

Eloi Perillán i Buxó (1848-1889), a qui devem la primera descripció de la troballa moderna de les coves del Drac.

Morey a la autoridad -yo respondo de encontrarles y salvarles, como no hayan caído en los lagos del infierno o se hayan ahogado en los baños de la Sultana (Todos estos eran nombres inventados por la viva imaginación de Lorenzo). Penetraron, pues. Y el guía se fue derecho a una altura que no tiene más acceso que por un agujero formado en una especie de repliegue de la gruta. -Por aquí han venido- exclamó. -Pero no han acertado a encontrar esta boquilla. Treparon los animosos y filantrópicos salvadores y, allá arriba, acoquinados bajo un dosel de estalactitas que forman como una inmensa parra, encontraron a los catalanes y al culpable de sus amarguras [...]. Tan pronto como vieron a Lorenzo con los guardias se agarraron a ellos y por nada del mundo querían soltarles los brazos [...]. A raíz de este suceso, las cuevas del Drach adquirieron el renombre que les faltaba. La humanidad es así, necesita algo que excite sus nervios, que despierte el cosquilleo de su curiosidad para interesarse por alguien o por algo. La aventura de los catalanes perdidos en las cuevas dio a éstas el renombre que necesitaban para ser como son ahora, frecuentemente visitadas por viajeros de todas las partes del mundo.

El causant de la pèrdua, Joan Jaume Ballester (1854-1937), no era un obrer local sinó integrant d'una de les famílies més influents de la vila, que arribà a ocupar la batlia entre el juliol i el setembre de 1891, per la qual cosa es volgué difuminar el seu nom des del primer moment del succés. D'altra banda, el ver-tader protagonista del rescat va ser el guia Llorenç Morey acompanyat de dos guàrdies civils. Francesc Femenias, a qui sí cal agrair haver donat la veu d'alar-ma, quedà a l'exterior de la cova. El relat d'aquella aventura, amb final feliç, conforma la segona incursió documentada a la cavitat i, gràcies a les descripcions del fet que feren els extraviats, la convertiren en un lloc de gran interès més enllà de les fronteres illenques. Després d'aquesta feta, molts de catalans, gent del sud de França, d'Itàlia i d'Alemanya que s'engrescaren a iniciar un viatge a Mallorca, sempre guardaven un dia per a la visita de les coves. L'incident va ser comentat durant molt de temps de manera que, quan Friedrich Will aixecà el plànol de les coves dos anys més tard (1880), el va tenir present i denominà cova dels Extraviats la zona on havia passat la història. Malgrat que aquest sector era conegut com la cova Blanca, popularment se l'anomenà cova dels Catalans.

La peripècia d'aquells homes es va veure recompensada amb la troballa d'una esplèndida gerra de fang d'època almohade que acabà en mans del propietari de la fonda. Al desembre de 1878 alguns diaris catalans es feien ressò de la gerra que Josep Llorenç Riu havia trobat

cuando en compañía de algunos otros jóvenes catalanistas se extravió en las concavidades de la misma. El jarro es, al parecer, árabe de los primeros tiempos de la dominación [...]. Los citados jóvenes han escrito en el pie que sostiene el globo que resguarda el vaso, una dedicatoria que recuerda a su salvador el Sr. Farreras [sic], la fecha en que fue a sacarlos de las cuevas donde pasaron las diez y siete mortales horas, y la expresión de su inmensa gratitud. A la sección de la «Cueva del Drach» donde fueron encontrados ellos y su guía, se le ha dado el nombre de «Cova dels Catalans».

Com a conseqüència de tot el que hem explicat, el propietari de les coves,

Josep Ignasi Moragues, ordenà efectuar-hi un seguit de millores tant a l'interior com als camins d'accés i l'enllumenat.

El fet és que la presència dels excursionistes catalans no fa més que demostrar que, aleshores, les visites eren més habituals del que podríem pensar. Segons Joan Moratille, a l'arxiu de la família Moragues es conservava un llibre de visites de 1878. Richard Ford, parlant aquell mateix any de les excursions que es podien fer des de Palma, en descriu una de quaranta milles «to Manacor and its Grottoes and Artá by daily diligence»:

The first village passed is Algaida, and the second Montuiri. The road is excellent. Manacor (Pop. 12,700) is the second largest town in the island. Two hours walking from Manacor will bring the traveller to la Cueva (the grotte), the entrance to which faces the sea. These caves are magnificent. Engage a guide (usual fee 10 reals). The approach is steep steps being cut in the limestone rock before the entrance is reached. The natural portal of the cave is some 150 feet high. The stalactites in the deeper recesses are very beautiful. The Chambers of the cavern have each its distinctive name: the «Hall of the Organ» is so called from the curious stalactite pillars resembling organ-pipes, which when struck, vibrate with sound like musical stones. The «Hall of the Virgin», the «Baptistery», &c., are so called from the fantastic shapes thought to resemble the Virgin, a baptismal font, &c. A third cave has lately been discovered underneath these. Geologists who visit Manacor should also go to the Cala del Homo Mort, where fossils are found embedded in the limestone rock. Indeed the immediate vicinity is full of fossil remains.

Dos aspectes ens criden poderosament l'atenció del paràgraf que hem re-produït. L'any 1878 alguns geòlegs ja havien visitat la cova (de la qual és signifi-catiu que no es digui el nom) i s'hi havien endinsat fins a zones inexplorades. A més, disposaven de guies locals que oferien els seus serveis a canvi de 10 rals (segurament eren els germans Llorenç i Gaspar Morey). Cal pensar, doncs, que la pèrdua dels catalans es produí en uns anys que les coves ja eren objecte d'estudis científics que donarien pas a les visites massificades.

També és curiós comprovar com en l'edició de la mateixa guia de 1882, al capítol dedicat a Mallorca, apareix una excursió des de Palma a Manacor i Artá. S'hi assegura que el recorregut amb ferrocarril fins a la nostra vila permetia contemplar la fertilitat de l'illa, sobretot per les grans extensions de blat i de vinya. De Manacor recorda novament que és la segona població i que hi havia un bon hotel conegut com Fonda Femenias, el propietari del qual era un home complaent i intel·ligent. I afegeix:

Hiring a carriage at the hotel, 1 ½ hrs. drive brings the tourist to *La Cueva del Drach*, «Dragon's Cave», a vast stalactite cavern, entered by a narrow passage, on a somewhat retired plateau from the sea. This remarkable place can be visited with the greatest ease. The expedition, for which Femenias supplies a competent guide, requires about 7 hrs. for its full accomplishment. It is, for ladies at least, a sufficiently arduous one.

‘Llogant un carruatge a l’hotel, una hora i mitja de cotxe porta el turista a la *Cueva del Drach*, «Cova del Drac», una vasta caverna d’estalactites, a la qual s’entra per un pas estret, en un altiplà una mica retirat de la mar. Aquest indret extraordinari es pot visitar amb la màxima facilitat. L’expedició, per a la qual Femenies proporciona un guia competent, requereix unes 7 hores per a la seva plena realització. És, almenys per a les dones, prou àrdua’.

Quan a l’estiu de 1879 el metge i polític Àngel Pulido Fernández (1852-1932) visità les coves d’Artà, en aquella vila el posaren en avís dels perills a què restava sotmès si organitzava una expedició amb guies poc experimentats. Pulido, malgrat no desviar-se fins a la cavitat manacorina, comenta que després d’arribar a la nostra vila amb un tren força petit, partí camí d’Artà amb un carruatge molt vell i sense cap mena de comoditat. El trajecte es perllongà per espai de dues hores.

On aviat les coves varen ser força conegudes va ser a Catalunya. El 6 de juliol de 1880 una ampla representació de l’Associació Catalana d’Excursions les recorria després de desembarcar a Alcúdia.

El mes d’agost d’aquell mateix 1880 bona part de la premsa illenca es feia ressò dels plànols que el naturalista alemany F. Will havia aixecat de les coves de Son Moro per il·lustrar l’obra que estava preparant l’arxiduc Lluís Salvador, «cuyo trabajo, practicado únicamente con el auxilio de la brújula, revela un prodigio de capacidad y de inteligencia que admira, conociendo la configuración y estructura de aquellas grutas». El mateix Will va ser present en l’exposició pública del seu treball i explicà als periodistes les meravelles que amagaven les coves, en opinió seva les segones més extenses del món. També feu avinents algunes troballes localitzades al seu interior, i destacà pel seu interès científic unes mostres de cristal·lització calcària.

El mes d’abril de 1881 es publicava el descobriment d’un nou llac en una de les cavernes més profundes. La notícia provocà el desig d’explorar-lo de manera exhaustiva mitjançant una barca «y se espera podrán añadirse nuevas maravillas a las muchas que ya se ofrecen a la admiración de los viajeros». Malauradament, la font no especifica qui era el responsable d’aquells projectes.

El *Butlletí de la Associació d’Excursions Catalana* publicava el 1881 un resum força complet de l’eixida protagonitzada per alguns dels seus membres entre el 25 de juny i el 4 de juliol de l’any anterior. Descriu com el trajecte amb ferrocarril entre Palma i Manacor durava dues hores i mitja. Que a la nostra vila esmorzaren per prendre camí tot seguit cap a les coves d’Artà amb tartanes «ditas *quiarrilets* en lo país». Després de retornar a Manacor i fer-hi nit, l’endemà matí tocà el torn a les coves del Drac, a les quals es desplaçaren també amb tartanes. De la cavitat assegura que la superstició feia que ningú no s’atrevis a

penetrar-hi i recorda el fet protagonitzat per Josep Llorens Riu i Salvador Riu Font el 1878: «A las 9 de la nit sortían de allí ahont havien estat prop de trobar una mort quasi segura, gracias a la actividad de nostre delegat Sr. Femenias de Manacor». Que la secció on es perderen fou batiada amb el nom de cova dels Catalans i que Josep Llorens, aquell mateix dia, trobà una gerra presumptament d’època musulmana. Asseguren que el propietari era Ignasi Moragues Matas. Anomena un a un tots els departaments que la conformen afirmant que al «Saló del Trono» hi havia l’opinió fundada que s’hi podia passejar amb barca. Els acompanyaren tres guies i, al tercer llac, només davallaren tres excursionistes per les dificultats que comportava l’accés. «Aprop de aquest llac hi ha la sala dels excrements, qual nom es degut als depòsits dels excrements de las ratas pinyadas que poblan aquell lloch; actualment lo propietari los ha tret, guanyant aixís una bona cantitat de diners y fent que las coves puguin esser visitadas mes cómodament». Hi havia restes de la il·luminació feta el 22 de juny per l’arxiduc d’Àustria i el Sr. Will, el qual, com ja hem dit, en feu un pla topogràfic. «No s’cregui que aquestas sian las únicas coves, puig com lo descobriment es molt modern, se’n trovan de noves y ab elles nous objectes». Aleshores, estaven tancades amb un reixat de ferro i en el vestibul hi havia uns seients de pedra i una taula d’obra per descansar-hi a la sortida i acostumar-se al canvi de temperatura amb l’exterior. Els cost de les entrades, compresos els guies i els llums (manco els de bengala), era de seixanta-vuit rals per entre vuit i catorze visitants en el cas de les d’Artà i cent rals per a les del Drac, «lo cual no es d’estranyar, atesa la diferencia de temps per la pressa dels escasos prácticichs en las primeras y lo millor servey dels suficientes en las últimas».

El cert és que, d’ençà de l’estada d’aquell grup, les visites són continuades, principalment als mesos d’estiu. I, evidentment, les possibilitats econòmiques que aquella gent ofería volgueren ser aprofitades per molts empresaris, en especial pels responsables de les empreses de vaixells a vapor. Tot plegat permeté l’aparició d’un nou mitjà de transport per portar els turistes fins a les grutes, el marítim, que visqué uns anys d’esplendor coincidint amb l’apogeu del comerç del vi. A principis d’agost de 1881 els diaris ciutadans inserien el següent anunci:

Para conocimiento del público y de las personas que deseen aprovechar la coyuntura debemos decir que la Empresa Mallorquina de Vapores, cediendo a las instancias de muchos pasajeros que han llegado hoy de Barcelona, ha resuelto verificar el lunes una expedición en el vapor *Mallorca* a las cuevas del Drach de Manacor si se reúne el número suficiente de pasajeros para costear los gastos del viaje, siendo la partida a las cinco de la mañana y el regreso a las ocho de la noche. Se espera que muchos de los pasajeros que vendrán mañana de Argel en el *Maria* formarán parte de esta expedición, para cuyo efecto este último vapor no emprendería su regreso a la capital de la colonia argelina hasta las diez de la noche del lunes. El viaje, pues, promete ser divertido por

la diversidad de gentes que formarán la expedición.

La revista *L'Ignorància* publicà al número 113 el següent resum de l'eixida:

Atenguent à nés B.L.M. que mos envià D. Lluís Fuster, President de s'Empresa Mallorquina de Vapors, y à s'hermosa y ben pensada expedició de que se tractava, vârem tení es gust d'assistí à nés viatge que va fé es magnífich y llaujé vapor Mallorca à ses Còves des Drach.

Eran les sis en punt des dematí quant es Capitá va pujá dalt es pont y fént sa seña d'ordenansa es vapor comensá sa séua marxa prenguent sa direcció à nés cap Blanch, enfilantló à les sèt y un quart, després d'havè passat s'Enderrocat. Més envant trobârem es Faros de Salinas y de Santañy, tenguent ocasió de veure aquelles praderes d'ahont se trèuen aquelles pédras que cridan tant s'atenció per lo fines.

A les dèu y minuts arribârem à n'es Pòrt de Manacor. Mitx pòble estava acampat per aquelles muntanyes esperant s'arribada d'aquell vapor qu'havia de dú tants de Francesos y Catalans, ò sian, segons estavan entesos, uns sis-cents forastés; però, joh desenyañy! es pòbres quedâren mostiys quant vâren veure sortí solament una cinquentena de persones, que per sa llengo que parlavan vâren conexa qu'eran casi tots Mallorquins.

Desembarcats es passatgés mos vârem dirigi à ses Còves, fént un'estació de passada dins una ténnda de campana qu'es pagesos havian axecat amb quatre pòsts y uns quants llansòls, y allà hey despatxavan casi tota casta de suchs y algunes pastes. Després d'havè fént s'estació y pres un refòrs, vârem entrá à ses Còves acompanyats d'una multitud de guies que casi mos sortiran à un per barba. Mos vâren mostrá tot lo qu'hey havia de notable dins aquelles bòvedes subterrâneas que son una de ses maravelles de Mallorca. Per dins elles trobârem comellás, y gorchs ò lagos d'un'aygo tant transparent que si no hey haguéssin tirades pédras y vist ets esquits de s'aygo, no haguéssim cregut que n'hi hagués. Aquí trobavam pédras d'un coló que pareixia caramèllo, altres que pareixian muntanyes de néu de tan blanques qu'eran, més enllá trobâvem altres que eran tan transparents que pareixian de vidre y altres que tenian formes capritxoses, representant ja una Vèrge del Pilar, ja una caseta, y altres mil formes degudes à sa filtració de s'aygo que forma aquells degotissos tan hermosos que mos feyan está amb sa boca badada davant aquell panorama tan encantadó, respirant una atmòsfera pura y sentint una fresca agradable.

També vérem sa pédra ahont aquells catalans que fá algun témps s'hi perdéran hey vâren escriure es séus noms acompanyats d'unes paraules tant tristes amb les quals élls manifestavan sa séua impossibilitat de torná sortí y sa séua resolució de morí allà dins de fam y sense llum. Amb una oscuritat completa estavan esperant la fi de sa séua vida, y axí los hauria succehit à no haverlos anat à cercá vehent que se torbavan à torná à la fonda. ¡Pensauvós quina alegria no tendrian aquells pòbres quant abrassats y plorant sentiren una vèu que los cridá y los mostrá es camí de sa sortida, salvantlós la vida!

Les dues y mitja eran pòch més ò ménos quant vârem sortí de ses Còves dirigintmós à n'es vapor després d'havermós despedit de tota aquella gent, embarcantmós dins llènxes, reparant abans d'arribá à n'es vapor lo hermós que feya el Mallorca dins aquella bahía. Aquest era es primé vapor qu'ha fondetjat dins aquell pòrt. Quant arribârem à bordo trobârem demunt cubèrta una taula adornada amb tot es lujo possible y ahont dinârem tots es passatgés, ocupant es Capitá es cap de taula còm li corresponia. Quant dinavam cadascú contava à n'ets altres totes ses impresions que dumat sa permanència

dins ses Còves havia rebudes.

A mitjan diná, que seria devés les tres y un quart, es vapor torná prendre es rumbo cap à Palma acostantse tant à ses còstes qu'es passatgés poguérans contemplá de pròp aquelles peñes tayades, aquelles arenoses platjes, aquells camps verdosos ahont s'hi veyá quelque caseta y aquelles altres còves d'ahont sortian esbarts de coloms.

El text ens informa que a la cala, a manca d'infraestructures on poder oferir serveis complementaris, hi havia gent que se les enginyava no només per posar a l'abast dels visitants begudes i un poc de menjar sinó també per guiar-los durant la visita. Dels sis-cents que se n'esperaven, just en desembarcaren cinquanta. Té igualment interès històric saber, a tall de curiositat, que el primer vapor que fondejà a Cala Manacor va ser el *Mallorca*. Pocs anys després, coincidint amb el boom del comerç del vi, foren freqüents els fondejos d'altres vapors. Fins on hem pogut aclarir, aquella va ser la primera sortida des de Ciutat amb vaixell per conèixer les coves. Encara que el document transcrit no ho digui, sabem per altres fonts que el vaixell invertí quatre hores i dotze minuts per cobrir el trajecte entre Ciutat i Cala Manacor i que, per tal d'evitar desordres, el tinent de la Guàrdia Civil i cap de la línia de Felanitx es presentà a la cala per, en companyia d'un sergent i una parella del cos, vetllar per la integritat dels visitants. Una estampa digna de veure. El propietari de les coves disposà que la cavitat s'il·luminàs amb tota la llum possible.

Llavors Llorenç Morey ja era considerat el guia més experimentat i es dedicava quasi exclusivament a llogar els seus serveis tant a través de la Fonda Femenias com de la premsa de Palma. De fet, d'ençà de 1881 publicà un anunci als principals diaris de la província oferint un viatge d'esplai, amb anada i tornada el mateix dia, especificant que vivia al número 26 del carrer d'Artà: «Convenientemente explorada la gruta y conociendo los guías los menores detalles que en ella se encuentran pueden a su sabor admirarlas los visitantes contemplando los portentosos efectos de un trabajo insignificante que resulta inmenso gracias al tiempo». Llorenç Morey morí d'un atac cardíac el 22 d'agost de 1910 mentre nedava a Cala Manacor. El setmanari *La Aurora* recollia la notícia al seu número del 27 d'agost:

A la caída de la tarde del domingo último falleció víctima de un accidente que le sobrevino estando en el baño en nuestro puerto uno de los guías de las célebres cuevas del Drach D. Lorenzo Morey, de unos 64 años de edad, tío de los conocidos hermanos Morey, guías también de las mismas cuevas. Fue sacado todavía vivo del agua, y a pesar de los auxilios que al punto se le prestaron falleció a los pocos momentos. La escena que se desarrolló entre su familia, allí presente, y la impresión de los veraneantes, es por demás describirla por lo fácil de imaginar.

L'1 de juliol de 1882 el vapor *Palma* (propietat de l'empresa La Isleña) fondejà durant unes hores prop de la cala en una de les seves etapes de circum-

Llorenç Morey Muntaner Busco.

val·lació a l'illa. L'eixida incloïa fer nit a Alcúdia (coincidint amb les festes de la Mare de Déu de la Victòria) i visitar Sóller l'endemà. Els preus s'establiren de la següent manera:

- Primera classe: 30 pessetes.
- Segona classe: 20 pessetes.
- Tercera classe: 10 pessetes.

Aquesta darrera donava dret a portar un matalàs per col·locar-lo devora del pont. S'admetien passatgers en les aturades amb els següents preus de tercera (els preus de primera i de segona classes serien proporcionals):

- De Cala Manacor a Palma: 7,50 pessetes.
- D'Alcúdia a Palma: 5 pessetes.
- De Sóller a Palma: 2,50 pessetes.

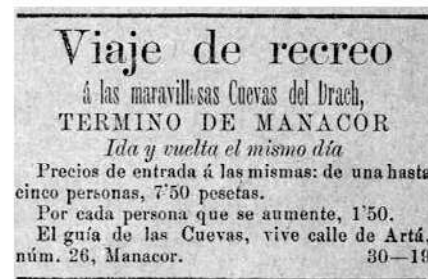
Tot aquell moviment de persones (i de doblers) incentivà la recerca i exploració d'altres grutes que, si bé eren conegudes localment, no havien motivat cap interès per explotar-les turísticament. A les coves del Pirata aviat se'ls afegí la coneguda com a cova dels Diners, propera a l'actual nucli de Son Carrió. Segons veu popular, la cavitat devia el nom als diners falsos que hi encunyà el contrabandista Antoni Boter en la dècada dels anys seixanta del segle XIX. Sembla més versemblant pensar que la gran quantitat de restes ceràmiques que s'hi han trobat

Cartell anunciador de les coves del Pirata.

provenen de les gerres que es trencaven quan es recollia l'aigua del seu interior. El diari *El Àncora* del 7 de setembre de 1882 publicava el següent breu:

Otra nueva maravilla se ha descubierto en las cercanías de Manacor. La Cova dels Diners, de antiguo conocida pero no explorada á causa de su muy difícil y angosta entrada que no se ha ensanchado hasta hoy, encierra bellezas que pueden rivalizar con las famosas Covas del Drach y de Artá. Más lejos de la costa que aquellas, su fondo no llega hasta el nivel del mar y carece por consiguiente de los lagos que tan fantástica hacen la del Drach, aunque se dice que los tiene, y le falta mucho que explorar; por su

Publicitat apareguda a la premsa de Palma (1881).

Publicitat de les coves del Pirata (1881).

extensión, empero, por la sorprendente combinación y riqueza de sus estalactitas, por la delicadeza y finura de éstas y sobre todo por su limpieza inmaculada y su estado de conservación, la hacen muy digna de ser visitada; pero lo que sobre todo admira y es casi peculiar de esta cueva es la profusión de estalactitas horizontales que la adornan. No visitadas hasta ahora, en ciertos sitios de la curva es dificultosa la marcha por lo accidentado del piso, pero una vez trazado un sendero que evite esta dificultad será la Cova dels Diners un bello objeto para una expedición.

L'abril de 1884 Josep Forteza *Pistoleta* feia publicitat d'un carruatge amb sortida a l'estació del ferrocarril:

Los señores viajeros que gusten visitar las Cuevas de Artá o del Drach podrán efectuarlo cómodamente, desde la estación, en el carruaje que esperará la llegada de los trenes ordinarios de mañana y tarde. Precio del pasaje de Manacor a las Cuevas de Artá, ida y vuelta, 50 rs. Id. id. a las del Drach, 24 rs. Viajes al interior de la isla a precios convencionales; para más informes, calle de la Felicidad, núm. 20.

El mes de juliol següent s'anunciava la publicació d'un àlbum de les coves de Manacor i d'Artà basat en dibuixos a llapis obrats pels artistes Sebastià Gay i Baltasar Champsans. Aquell incipient interès, emperò, no impedí que les cavitats continuassin tenint un ús fora de la llei. El mes de novembre el sergent en cap dels carrabiners de Manacor, Manuel Rodríguez, intervingué una partida de 885 quilograms de tabac de pota amagat dins les coves manacorines.

La revista *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes* publicava el 15 de maig de 1885 un resum força interessant per conèixer el camí que seguien els visitants de les grutes artanenques des que arribaven a Manacor a través del ferrocarril i que ben segur era extrapolable a les del Drac:

Los viajeros aprovechan generalmente el tren que sale de Palma á las 2.30 [de la] tarde por ser el que enlaza con el ómnibus que desde Manacor les conduce á Artá, á donde llegan al anochecer. Pernoctan en las posadas de la villa, que en cuanto á confort dejan mucho que desear, y á la madrugada siguiente, continúan su viaje á las Cuevas en alguno de los coches que se alquilan en la citada villa. Durante el invierno son contadísimas las expediciones que se organizan, pero en primavera y en verano apenas pasa semana alguna que el pueblo de Artá no sea visitado por alguna expedición.

A les acaballes d'aquell mateix mes arribaven a Manacor amb el tren del matí noranta-sis membres de la societat coral La Alianza de Barcelona en companyia d'alguns socis de la Unió Obrera Balear de Palma. Foren rebuts a l'estació per una gernació que, precedits per la banda de música local, els acompanyà fins a la Fonda Femenias. Després d'un refrigeri de benvinguda, partiren cap a les coves (no consta el número de carruatges que s'hagueren d'habilitar), on foren rebuts pel seu propietari Josep Ignasi Moragues, que lliurà a cada un dels visitants un llum per poder-les examinar còmodament. Aleshores, era visita obligada el lloc exacte on es perderen els expedicionaris catalans. Aquella va ser la primera ocasió en què la música va sonar a l'interior: la banda de mestre Lluís

Instantània d'una passejada fins al Port, a l'altura del Moli den Sopa.

Rosselló, col·locada a l'altura del Saló del Descans, a la cova Blanca, interpretà peces escollides en honor als excursionistes, els quals aprofitaren per signar en el llibre de visites.

Continuant amb el relat de Charles W. Wood que iniciàrem a l'anterior comunicació, referent a la seva visita efectuada l'any 1886, copiarem els següents fragments:

Hi ha dos conjunts de coves prop [de Manacor]. Les del Drac i les d'Artà. Cal un dia per veure cada una i pensàrem que era millor visitar primer les més petites i menys famoses. Aquestes són les coves del Drac de Manacor. Començant l'eixida a les nou o deu del matí, podríem tornar a les sis de la tarda. Recollírem tots els nostres estris fotogràfics i prenguérem el vehicle que ens esperava: la mateixa tartana tronada que gairebé havia resultat ser la nostra mort la nit passada. Aquesta no era terra de birlotxos ni de cap vehicle descobert. Però el nostre conductor era molt intel·ligent i de bon caràcter. No era anglès, però entenia els nostres gestos [...].

Era un matí ben bonic, amb cels blaus i un sol càlid. L'interior del vehicle aviat es va fer insuportable i vàrem muntar al costat del conductor: un seient incòmode com la mateixa enginyeria podria haver-lo fet, però almanco hi havia aire per respirar. Fins i tot aquí, el sostre s'estenia sobre els nostres caps i feia difícil seure drets. De tant en tant, entràvem en contacte amb ell de manera que els barrets perdien tota forma i ens

donaven una aparença molt abandonada. Però no hi havia ningú per veure'ns, i no ens importava. El trajecte, a través d'un país pla i deshabitat, no tenia res de destacable. No crec que ens trobéssim amb una criatura en tot el camí. Però era una experiència tranquil·la i agradable, per la claredat del sol, el cel blau i l'aire pur. La seva solitud també et donava una sensació de repòs i d'estar fora de l'abast del món. El nostre conductor, de bon humor, ens mantenia desperts parlant-nos intel·ligiblement. Emocionats per l'entorn, havíem oblidat els mosquits i les molèsties de la nit [...]. Finalment, varen aparèixer turons baixos de sorra, amb ones suaus, i un petit port natural: el nostre destí. Les muntanyes se separaven per deixar entrar l'aigua i donar refugi a unes quantes barques de pesca, que reposaven tranquil·les a la platja. Entre elles i nosaltres, corria el canal o port. Als nostres peus, brillava la sorra blanca i sobre ella les aigües verdes, poc fondes i meravellosament transparents de la Mediterrània. Darrere nostre hi havia molta terra, un lloc amb herbes precioses i espais deserts. L'òmnibus va ancorar.

El noi que el conductor havia portat amb ell es va quedar a càrrec del cavall, mentre l'home anava amb nosaltres a les coves. Estaven a uns dos-cents metres de distància i una petita i no massa imponent porta ens va barrar el pas. El guia va encendre les espelmes i les vàrem explorar. Les coves, tot i ser boniques i valer la pena visitar-les, no són res en comparació amb les d'Artà. Són naturals, és clar, i estan dividides en diferents sales, a la manera d'altres coves: cada sala porta un nom segons la forma fantàstica que ha assumit; una forma que resideix tant en la imaginació com en qualsevol altra cosa. La majoria de les habitacions eren baixes i arquejades, però la roca estava trencada i perforada en mil formes. Estalactites penjaven dels sostres de totes les mides i de tota consistència, fines, delicades i fràgils com una agulla, o grans i dures com una barra de ferro, i quan eren colpejades, emetien un so musical. Les columnes flautades s'aixecaven i estenien les seves capçades com palmes emplomades, sembla que sostenen el sostre sobre elles. De les espelmes, es reflectien mil llums i flaixos, i les ombres fantasmagòriques jugaven al joc dels amagatalls. Ara descendíem; ara voltàvem una columna cap a un nou compartiment i una nova escena; ara seguíem endavant cap al que semblava ser l'inici d'un viatge a les profunditats de la terra. L'atmosfera era humida i asfixiant. Gairebé semblava que cada nou gir obriria una Forja de Vulcà i el mateix Vulcà treballant dur a la seva forja no ens hauria sorprès. Els fonaments de les habitacions eren basses o llacs d'aigua, negres com l'Erebus, en els quals més d'una vegada quasi caiguérem de cap per les tenebres i irregularitats del nostre camí. Haurien demostrat ser un abisme insondable, sense cap profunditat més enllà? Eren prou amenaçadors per a qualsevol persona. Vàrem estar menys de mitja hora a les coves, però quan sortírem, el sol radiant i l'aire fresc eren com el mateix cel. L'entrada es va tornar a tancar i regressàrem al nostre òmnibus.

Ara ja ens havíem guanyat el dinar; i sota l'ombra dels arbres, ens asseguérem i gaudírem del nostre nèctar i de l'ambrosia, havent donat primer al conductor i al noi la seva part justa del tresor del cistell. Les coves ens havien agradat força, però vàrem gaudir molt més d'aquesta solitud silvestre. Seria difícil descriure la bellesa d'aquest port natural amb aquells pendents verds, entre els quals brillava i jugava l'aigua cristal·lina. El dia era tan calorós, el mar tan absolutament en calma, que quan vàrem veure un pescador baixar a la seva barca, el cridàrem i li férem entendre que una volta per la costa era l'únic que ens faltava per completar la nostra felicitat. Aleshores el vell mallorquí, bronzejat i castigat pels elements, i el seu fill, tots dos més intel·ligents del comú,

creuaren el canal i es posaren al nostre servei. El conductor i el noi, aprofitant l'oportunitat, pujaren a la barca després de nosaltres. Això no ho havíem previst, ja que massa llast en un dia tranquil podia ser perillós; però sàviament no vàrem dir res. Un cop allunyats del port, els homes aixecaren la vela i, durant un parell d'hores, ho passàrem d'allò més bé: un gaudi de luxe. A mesura que la barca s'allunyava de la costa, cada punta de terra s'obria, i a cada costat, durant milles, se'n podia seguir el perfil: ara declinant cap a l'aigua, ara pujant en cingles abruptes, plens de bellesa i grandesa. L'home major ens va dir el nom de cada cap de terra i ens va assenyalar totes les petites coves i ports invisibles: ens va donar una lliçó de geografia, ens va indicar les posicions d'Espanya i Sicília, i de les illes de Llevant. Després va treure un barril i ens va convidar a fer un glop, no de bon vi del Rin, sinó d'aiguardent. Era el més deliciós anís que mai no havia tingut la sort de tastar. H. C. el va acceptar amb suspicàcia, però la por aviat donà pas a la delícia. Els ulls li començaren a brillar i la cara a envermellar-se, mentre tornava una vegada i una altra a beure. Finalment, l'home major va semblar ansiós i nerviós, davant un glop més profund del que ni tan sols ell havia somiat empassar-se. No crec que els cops que H. C. mostrà al front l'endemà fossin només el resultat de picades de mosquit. Al cap de dues hores, tornàrem [...]. Els nostres amfitrions havien d'anar a pescar i guanyar-se el pa de cada dia i el seu temps s'havia acabat. Férem camí cap al port i, fins i tot a vint i trenta peus d'aigua, vàiem clarament el fons. Els pescadors ens desembarcaren on la sorra brillant i l'aigua es trobaven. Satisférem les seves demandes i observàrem com l'home major i el seu fill musculós tornaven a sortir a la mar. Després, muntàrem el nostre equipament, admiràrem tota aquesta bellesa i ens emportàrem un record del nostre dia. Però cap record era necessari. S'havia fixat bé en la memòria, on roman. Hi ha dies i llocs, petits incidents i episodis, que s'imprimeixen fermament en la ment i es converteixen en tresors per a sempre.

Tornàrem a l'hotel en el moment adequat, on el xef havia posat en joc les seves millors habilitats.

Mr. Alix, un personatge francès que les visità l'any 1888, resumí a les pàgines del diari *Journal dels Debats* la seva estada a l'illa mitjançant un article que fou reproduït per *La Almudaina* al mes de juliol. Assegurava que, aleshores, el trajecte entre la capital i Manacor durava dues hores i mitja; que la nostra vila no tenia cap interès per al viatger i que a la mateixa estació l'escometé un cotxer per portar-lo a la fonda:

No sabe una palabra de francés, pero afirma que en la fonda hay uno que habla mi lengua. En efecto encuentro un francés que reside en Manacor. Es un comisionista de vinos y se presta gustoso a servirme de intérprete; para ir a Artá, visitar las cuevas y regresar son necesarias de ocho a diez horas; para visitar las del Drach cinco horas bastan [...]. Terminado mi almuerzo, se me hace subir a un carruaje de toldo encorvado. Para distraerme el guía me presenta un libro en que los visitantes de las cuevas han consignado sus impresiones. Este manuscrito me ha hecho pasar un buen rato.

Segons diu, la primera inscripció, escrita en espanyol per Alfonse Daudet, portava la data de 25 de març de 1882. I continua:

El carruaje nos conducía directamente hasta el mar. Buscaba en vano con los ojos la montaña que pudiese esconder tales cavernas, atravesando un inmenso monte bajo

Reixat que barrava l'entrada a les coves.

uniformemente cubierto de lentiscos. De repente el mar apareció: creí que las grutas podían encontrarse debajo de los peñascos de la ribera. En este momento el coche se para y nosotros bajamos para seguir a pie la punta de un brazo de tierra que sirve de puerto a Manacor. Distingo allá a lo lejos, en una plazoleta, un muro cuadrilátero; es la entrada de la cueva del Drach. Abierta la puerta primera, se encuentra uno en presencia de la abertura practicada en la roca y cerrada por una reja de la dimensión de un portal ordinario. El vestíbulo de la gruta sirve de almacén al guía Lorenzo Morell; se pone sus vestidos de trabajo, prepara sus lámparas provistas de reflector y por una escalera cortada a pico en la roca, vamos descendiendo poco a poco en las profundidades.

El progressiu creixement del nucli de Porto Cristo permeté l'aparició de les primeres fondes. Com hem pogut veure a l'anterior comunicació, inicialment s'obriren les de Francesc Femenies Estrany (1889) i la de can Felip, regentada per Bartomeu Rosselló Sansó (1890). Poc després, les seguí la de ca na Pasta. Això cal afegir les millors duites a terme al camí de la cala gràcies a l'auge del comerç del vi experimentat d'ençà de 1888 com a conseqüència de l'expansió de la fil·loxera a França i el continu vaivé de carros amb botes fins al port per ser embarcats cap a Cette; l'obertura d'una duana i l'establiment d'un vapor propi que posà en comunicació el vi manacorí amb el continent.

Començada la dècada dels anys 1890, la primera passa per al que avui en diríem «turisme de masses» ja estava superada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Biblioteca Nacional d'Espanya [en línia]. <<https://www.bne.es>>
- BINMELIS, J. (2014). *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. València: Universitat de València. (Fonts Històriques Valencianes; 60)
- CARVAJAL, A.; GOMILA, A. (2019). «Les primeres passes del turisme manacorí. Les coves del Drac entre 1880 i 1885». *Ala Est*, núm. 54 (desembre). Col·leccionable «Històries Oblidades: petit recull de relats manacorins», núm. 21, p. 79-82.
- DODD, W. (1863). *Three weeks in Majorca*. London: Chapman and Hall, 193, Piccadilly.
- DURAN, D. (2004). *El mode de vida del pescador de Cala Manacor*. Pollença: El Gall Editor. (Els Fiders; 8)
- FORD, R. (1878). *A handbook for travellers in Spain*. London: John Murray, Albermale Street.
- GINÉS, J.; GINÉS, A. (2011). «Les coves turístiques de les Illes Balears: antecedents i estat de la qüestió». *Endins*, núm. 35, p. 333-344.
- (2018). «Aspectes històrics i bibliogràfics de les Coves del Drac (Manacor, Mallorca)». *Papers de la Societat Espeleològica Balear*, núm. 1, p. 21-47.
- GINÉS, A. [et al.] (2018). «Principals etapes de l'exploració i topografia de les Coves del Drac (Manacor, Mallorca)». *Papers de la Societat Espeleològica Balear*, núm. 1, p. 1-20.
- MORATILLE, J. (1996-1999). «Porto Cristo, entre ayer y mañana». Col·leccionable revista *Porto Cristo*.
- NORIE, J. W. (1831). *New Piloting Directions for the Mediterranean Sea, the Adriatic, or Gulf of Venice, the Black Sea, Grecian Archipelago, and the Seas of Marmara and Azof*. London: J.W. Norie & Co.
- PASCUAL, A.; NICOLAU, M. E. (2006). «Anàlisi dels grafitis de sa Cova des Pirata i de sa Cova des Pont (Manacor, Mallorca)». *Endins*, núm. 29, p. 65-74.
- (2018). «Anàlisi dels grafitis de les coves del Drac (Manacor, Mallorca)». *Papers de la Societat Espeleològica Balear*, núm. 1, p. 223-236.
- PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M. (1888). *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Islas Baleares*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y Cia.
- WOOD, C. W. (1887). «Letters from Majorca». *The Argosy*, volum XLIV, p. 30-47.